

ATATÜRK İNKILÂBININ NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME ÇABASINA ETKİSİ

*Mehmet KÖÇER**

ÖZET

Türk Millî Mücadelesi'nin kahramanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk, aynı zamanda birçok bölge, ulus ve lider için ilham kaynağı, başka bir deyişle örnek bir lider olmuştur. Atatürk, 19. yüzyılın sonlarından itibaren gelişmeye başlayan Türk milliyetçilik hareketinin lider şahsiyeti olarak kendisini kanıtlamış, dünyada meydana gelen değişimi ve gelişmeleri yakından takip etmiş ve daha da önemlisi çok iyi eğitim almış bir şahsiyettir. İnkılaplarını halk desteğiyle gerçekleştiren, istikrarlı ve tutarlı bir siyaset takip etmiştir.

Atatürk döneminde Afgan tahtına çıkan üçüncü lider olan Nadir Şah da Atatürk gibi asker kökenlidir. Türkiye ve Atatürk'ün Afganistan için önemini bilen Nadir Şah, tıpkı Emanullah gibi ülkesinin refahı ve gelişmesi adına Türkiye Cumhuriyeti ile dostane ilişkiler sürdürmenin önemini anlamış durumdadır. Bu doğrultuda Atatürk Türkiye'si ile iletişim kurmak için büyük bir çaba içinde olur. Bunu daha en başında, tahta çıkarken Türk elçisinin fikrini sormakla gösterir. Ayrıca tahta çıktıktan hemen sonra Cumhuriyet'in kuruluş yıldönümü için Atatürk'e gönderdiği tebrik mesajı da bu ilgi ve bağlılığı açık bir şekilde ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Türkiye, Mustafa Kemal, Nadir Şah, Yenileşme.

THE ROLE OF ATATURK REVOLUTION IN TIME OF NADİR SHAH IN AFGHANISTAN'S MODERNIZATION EFFORT

ABSTRACT

Being the leader of Turkish National Struggle and founder of Turkish Republic, Atatürk proved such an eminent leader that many other countries, nations and leaders took him as a source of inspiration, a good model in other words. He showed himself as a leading person in Turkish Nationalist Movement, which started rising after the 19th century, followed changes and development experienced in the world closely and most importantly was a very well-educated

* Yard. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlk Öğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

person. He always adopted a stable and self-consistent policy while implementing his revolutions with the public's support. Nadir Shah, the third leader throning to Afghanistan during Atatürk era, was a soldier like Atatürk. Being aware of importance both Turkey and Atatürk posed for his country, Afghanistan, Nadir Shah like Emanullah realized crucial role of maintaining friendly relations with newly-founded Turkish Republic with an eye to contribute to Afghansitan's welfare and development. Hence, he struggled hard to establish communication with Atatürk's Turkey. He showed his determination in this aspect by asking for the Turkish ambassador's idea while he was being throned to rule. Furthermore, the message he sent to Atatürk to celebrate anniversary of Turkish Republic just after he was throned was an obvious sign of this loyalty and interest.

Key Words: Afghanistan, Turkey, Mustafa Kemal, Nadir Şah, Modernization.

Afganistan,¹ Orta Asya'nın güneye ve Hindistan'a açılan yolları üzerindedir. Ülkenin bu çok önemli konumu, tarih boyunca istilalara maruz kalmasının temel sebebidir.² Bu istilalar ülkede büyük çaplı insan ve kültür karmaşalarına neden olur. Oluşan nüfus kalabalığının % 97 gibi büyük bir çoğunluğunu Müslümanlar oluştururken, geri kalan % 3'lük kısım; Hindu, Musevi ve Hristiyanlardan meydana gelir. Irk yönünden bakıldığında ise Afgan toplumunun genel olarak; Peştunlar, Tacikler ve Türkler olmak üzere

¹ Geniş bilgi için bkz., Michael Gillett, "Afghanistan", **Journal of The Royal Central Asian Society**, VOL. LIII, 1966, s.238; Horasan olarak bilinen bu ülke için, Hind-İngiliz yöneticisi Lord Okland, 16 Ağustos 1838'de Afganistan Kralı Şah Şuca'ya gönderdiği mektupta ilk kez "Afghanistan" ifadesini kullanmış ve bu tarihten sonra "Afghanistan" adı giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Geniş bilgi için bkz., Kiyameddin Barlas, "Afghanistan Tarihinde Türkler", **Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul 2003, s. 166; Bu konuda Mehmet Saray ise, özetle şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Önceleri ahalinin ırk, soy, din gibi farklılıklarından dolayı muhtelif bölgeler halinde ve çeşitli adlarla anılan bu ülke XVIII. yy. ın ikinci yarısından itibaren bir bütün halinde Afghanistan olarak anılmaya başlanmıştır." Bkz., Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.9.

² Hindistan'a Müslümanlığı yayan Gazneli Mahmud, Hindistan'ı işgal eden Cengiz Han ve İran üzerinden Hindistan'a giren İskender bu yolları kullanmışlardır. Ayrıca Timur ve oğlu Babür, Türkmen Beyi Nadir Şah ve Afgan devletini kuracak olan Ahmet Şah Dürrani de aynı yolu kullanarak Hindistan'ı işgal etmişlerdir. Ali Ahmetbeyoğlu, "*Prof. Dr. Mehmet Saray İle Afghanistan Üzerine Bir Söyleşi*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yayına Hazırlayan, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s. 177.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

üç gruptan meydana geldiği görülür.³ Bu üç grubun ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturduğu Afganistan, 643.807 km²'lik alan ve 30 milyon nüfusuyla dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir. Bazı kaynaklarda belirtildiği şekilde nüfus oranı(30 milyon) verilmesine rağmen, gerçekte Afganistan nüfusunun hiçbir zaman tam olarak tespit edilemediği söylenebilir.⁴

Kuzeyi, Güney Türkistan olarak da adlandırılan Afganistan coğrafyası, gerek Türk topluluklarının yaşadığı bir bölge, gerekse de Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir ülke olarak Türk tarihinde çok önemli bir yer tutar. 1748'de Ahmed Şah Dürranî tarafından kurulan Afganistan, 1800'lerden itibaren İngiliz emperyalizmi karşısında varlığını sürdürebilmek için büyük mücadeleler vermek zorunda kalır.⁵

Afgan mücadelesinin en önemli safhası, 20.yy.ın başlarında İngilizlere karşı verdikleri bağımsızlık savaşlarıdır. Afganistan'ın, İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemde, Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'da aynı emperyalist güçlere ve onların maşa olarak kullandığı uzantılara karşı, Türk Milli Mücadelesi'ni yönetmektedir.⁶

Türk İstiklal Mücadelesi, kendi kaderini kendisi belirleyecek bir milli devlet kurmayı amaçladığı gibi, aynı zamanda bütün mazlum milletlerin ve özellikle Doğu toplumlarının kurtuluşunu da arzu etmiştir. Bu konuda, sömürgeci devletlerin hedefleri arasında yer alan Müslüman ülkelere öncelik verilmiştir. Türk Milli Mücadelesi'ni yürüten kadro için bu konuma sahip ülkelere Afganistan önemli bir yer teşkil eder.⁷ Bu ve benzeri çabalar nedeniyledir ki Afgan halkının

³ Afgan toplumunun sosyal yapısı hakkında geniş bilgi için bkz., Leon B. Poullada, "Problems of Social Development in Afghanistan", *Journal of The Royal Central Asian Society*, VOL. XLIX, 1962, s. 33-39.

⁴ Leslie Cook, "*Yenilgiyi Kabul Etmeyen Millet: Afganistan*", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:39, Aralık 1985, s.233.

⁵ Halil Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yayına Hazırlayan, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002. s. 243.

⁶ Atatürk, Afgan Kırallı Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti münasebetiyle yaptığı konuşmada bu duruma şöyle dikkat çeker: "...Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşabebetleri vardır. Zat-ı hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pîşi enzarında, istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek döğüşüyorduk....". Bkz., Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Cilt I, Ankara 1993, s.32.

⁷ Salim Cönce, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yayına Hazırlayan, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002. s. 103.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Türk Milletine karşı duyduğu derin sevgi, saygı ve bağlılık günümüze kadar devam etmiştir.⁸

Bağımsızlık konusunda Türklerden etkilenen Afganistan, Cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme sürecinden de etkilenir. Atatürk döneminde Afganistan'da hüküm süren üç kral, bu doğrultuda Türkiye ile yakın ilişkiler kurma gayreti içinde olur. Bunlar, Emanullah Han, Muhammed Nadir Şah ve Zahir Şah'tır. Atatürk, bu üç kralla da yakın ilişkiler kurmuştur.⁹

Ancak, Atatürk'ün Afganistan'daki çağdaşları olan söz konusu liderlerin ülke yönetiminde istikrarlı bir duruş sergiledikleri söylenemez. Hayallerindeki Afganistan ile icraatları çelişmiştir. Temel amaçları, din adamlarının toplumdaki etkinliğini kırmak olmasına rağmen uygulamaları farklı olmuştur.

Afganistan'da 1920'lerden itibaren görülmeye başlanan değişimi ve modernleşmeyi savunan aydınlar ile din adamları ve aşiret mensupları arasındaki çatışma, günümüze kadar artarak devam etmiştir.¹⁰ Söz konusu çatışmanın bir kanadını oluşturan modernleşme hareketinin öncüsü, Emanullah Han'dır. Emanullah Han'ın esas amacı çağdaş dünyayı örnek alarak, modern ve millî bir devlet kurmaktır. Zira o, Afganistan'ın geri kalmasında dinî bağnazlığın etkili olduğunu düşünmektedir. Bunun önüne geçmek içinse Batı uygarlığına yönelmeyi esas alır. Bu doğrultuda ülkede Batı hayat tarzı ve düşüncesini yerleştirmeye çalışılır; fakat yapılan yenilikler, çoğunlukla doğrudan veya dolaylı şekilde İslam'a saldırı olarak algılanır. Bunlara iktidarın kötü yönetimi de eklenince çok sayıda isyan hareketi meydana gelir. İşin önemli ve ilginç yanı ise, Emanullah'ın iktidarına karşı ortaya çıkan bu isyanların cihat olarak tanımlanmasıdır.¹¹

⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak birçok Afgan, Türk ordusunda savaşmış, hatta bunların 36'sı İngilizlere esir düşmüş, esaret sonrasında da ülkelerine dönmek istemeyip Anadolu'da kalmak istemişlerdir. **ATASE, İSH 1102 102**. Ayrıca geniş bilgi için bkz., Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**.

⁹ Ayrıca, Atatürk döneminde Emanullah Han'ın yönetimine bir isyan hareketi ile son veren "Beççe-i Saka" lakaplı çete reisi (Habibullah) de Afgan tahtını dokuz ay süreyle işgal etmiştir. Bkz., Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002, s. 232.

¹⁰ Afganistan'da Emanullah yönetimine son veren ayaklanmaları Hindistan hududundaki Şanvari Kabilesi başlatmış, başka bölgelere yayıldıktan sonra Kabil işgal edilmişti. Geniş bilgi için bkz. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 21**.

¹¹ Myron Weiner and Ali Banuazizi, **The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Pres, 1994, s. 333.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Afganistan'da tüm reformlar gibi, kız çocuklarının eğitimi konusu da büyük tartışmalara sebep olur. Bu konuda bir dizi reform girişiminde bulunulur. Bunlar arasında kızları Türkiye'deki okullara göndermek ve tesettürü kaldırmak gibi uygulamalar da vardır. Yapılan diğer reformlarla biriken ve bu son iki reformla da iyice şiddetlenen tepkiler, Emanullah'a karşı büyük protestoların ortaya çıkmasına sebep olur.¹² Atatürk, Emanullah yönetimine karşı çıkan isyan hareketinin bastırılmasına yardımcı olmak için Afganistan'a gönderilen Türk birliğinden, canları pahasına da olsa kralı koruma isteğinde bulunur. Ancak, Türk askerî gücü yetişmeden Emanullah ülkesini terk etmek zorunda kalır.¹³

Bu kargaşa içinde Afganistan, dokuz ay boyunca "Beççe-i Saka" lakabıyla anılan Habibullah adlı bir çete reisinin idaresi altında kalır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 3 Haziran 1928 tarihinde büyük elçi olarak Afganistan'da görevlendirilmiş olan Yusuf Hikmet Beyin¹⁴ Habibullah'la görüşmesi sırasında elde ettiği bazı ilginç izlenimler şöyledir: "... *Emirle bir mülakat yaptım. Mumaileyhin bende bıraktığı en bariz intibalar şunlardır: Mumaileyh tabii cahil olmakla beraber oldukça zeki ve kurnazdır... kendisinin şimal ve cenupta hangi komşularımız olduğunu bilmediğini müşahede ettim...*"¹⁵ Emanullah Han'la aynı soydan gelen Muhammed Nadir Han,¹⁶ 1929 yılı Mart ayında Fransa'dan dönüp Afgan tahtından bu çete reisini uzaklaştırmak için kardeşleriyle¹⁷ mücadeleye başlar.¹⁸ Host

¹² M.B. Watkins, **Afghanistan Land In Transition**, Princeton 1963, s. 172.

¹³ Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 149.

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Yusuf Hikmet Beyin, Afganistan'a büyük elçi olarak atanması ki daha önce Fahreddin Paşanın atanması da bu doğrultudadır, Atatürk'ün bu ülkeye verdiği önemin büyüklüğüne işaret etmektedir. Atanma Kararnamesi için bkz., T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 18 01 029 38 4**.

¹⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 21**.

¹⁶ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 231; 9 Nisan 1883'te doğan Nadir Han, Babası Yusuf Han'ın, Emir Abdurrahman tarafından sürgün edilmesinden sonra Dera Dun (Hindistan) bölgesine yerleşir. Nadir ve kardeşleri burada büyür. Habibullah'ın hükümdarlığı sırasında ailesi Afganistan'a dönünce, Nadir burada askeri kariyerine başlar. 1906 yılında tuğgeneral, 1912 yılında general, 1914'te ise başkumandan olur. 1919-1920 yılları arasında savaş bakanlığı görevini yürütür. Bir süre Fransa'da Afgan sefiri olarak görev yaptıktan sonra, Emanullah ile ilişkileri bozulunca görevinden ayrılarak kardeşlerinin yanına, Fransa'ya yerleşir. Geniş bilgi için bkz., N.D. Ahmad M. A., **The Survival of Afghanistan 1747-1979**, Lahore 1990, s.248.

¹⁷ Kardeşleri; Serdar Muhammed Aziz Han, Serdar Muhammed Haşim Han, Serdar Şah Wali Han ve Serdar Şah Mahmud Han'dır. Kardeşleri, Nadir Han için büyük bir şans olmuştur. Bilinçli bir şekilde görev yapan bu dört kardeşin kendisine ve oğluna sonsuz sadakat duyması, yönetimde Nadir Han'a büyük bir avantaj/ kolaylık sağlamıştır. Bu karşılıklı sevgi ve bağlılık, onlara özgü ve gıpta edilecek bir durum olup kendilerinden önceki hanedanlarda pek rastlanmaz. Bkz., Sırdar İkbâl Ali Şah, **The Tragedy of Amanullah**, London 1933, s. 255.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

bölgesinden ülkesine giren Nadir Han, ülkesindeki çete yönetimine karşı ilk mücadeleyi başlatır. Genel kani ise, onun Emanullah'ı yeniden Afgan tahtına çıkarmak için savaştığı şeklindedir.¹⁹ Aslında Nadir Han da Bombay'dan Peşvar'e dönerken Lahor demiryolu istasyonunda bu durumu teyit edercesine Emanullah'a kesin bağlılığını ifade etmiştir.²⁰ Oysa 31 Temmuz 1929 tarihli Hariciye Vekâletinden Dr. Tevfik Rüştü imzasıyla Başbakan İsmet Paşaya gönderilen yazıda, Nadir Han'ın Emanullah hesabına çalışmadığı açıkça ifade edilmektedir.²¹ Nadir Han amacını bu şekilde açıklamasına rağmen, Kâbil'i aldıktan sonra,²² şartların değişmesi ile tahta geçmeyi kabul etmiştir.

Muhammed Nadir Han, 1929 yılının Ekim ayında Nadir Şah unvanıyla hükümdar olur.²³ Ülke yönetiminde meydana gelen bu değişiklik, Afgan yenileşme sürecine farklı bir boyut getirir. Ancak modernleşme çabasından önce, Nadir Şah'ın ülkesine en büyük hizmeti, Afganistan'ı bir çete reisinin tepkisel ve kaotik düzeninden kurtarması olur. Onun yönetimde hedeflediği temel prensipler ise; siyasî uzlaşma, merkeziyetçilik ve barışçılıktır. Ancak Nadir Şah'ın hatası, Beççe-i Saka (Habibullah) rejimini yıkıp, kendi idaresini kurmaya çalışırken belki de mevcut şartların zorunluluğu olarak nitelendirilebilecek bir yol takip etmesi olur. Dinî gruplara ve aşiret mensuplarına büyük imtiyazlar verir.²⁴ Böyle yapmakla kendini ve

¹⁸ Louis Dupree, "Afghanistan in the Twentieth Century", *Journal of The Royal Central Asian Society*, VOL. LII, 1965, s. 23.

¹⁹ Türk Dışişlerinden, Başbakan İsmet Paşaya 4 Ağustos 1929'da iletilen raporda, mevcut durum Emanullah Han'ın ifadeleriyle şu şekilde tasvir edilmektedir: "...Beççe-i Saka payitahtı işgal etmekte ve ancak ismen hükümdar bulunmaktadır. Aralarında kardeşim dahi bulunan dört general ona karşı harp etmektedir. Ben onların benim lehimde harp ettiklerine kaniim..." T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 15**.

²⁰ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, Stanford 1969, s. 291.

²¹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 14**.

²² 11 Teşrin-i evvel 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi Nadir Han'ın başarısını manşetten verdiği habere bir de fotoğrafını da basmak suretiyle: "muzaffer kuvvetlerin kumandanı Nadir Han" şeklinde altına not düşmüştür.

²³ Kerr Fraser-Tytler, K.B.E., C.M.G., M.C., "Afghanistan: A Brief Description", *Journal Of The Royal Central Asian Society*, VOL. XXIX, 1942, s. 171. Nadir Han, 16 Ekim 1929'da Kâbil'de halkın ileri gelenleri, Türk ve İran Büyükelçileri ve Rus Maslahatgüzarının da hazır bulunduğu istişare toplantısından sonra Afgan tahtına çıkma kararı alır. Bu toplantıda özellikle de Türk Büyükelçisinin görüşünün sorulması anlamlıdır. Bkz., Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 149.

²⁴ Nadir Han'ın daha mücadelenin başından itibaren aşiret mensuplarının yağma ve ganimet talepleri için vaatlerde bulunması, yönetim anlayışındaki zafiyeti ortaya koyar. Bu dönemde başkentte tam bir yağma hareketi sergilenir. Bu durumu Adamec şöyle tasvir eder: "*Kabile mensupları saraydan geliyor, bir elleri sırtlarındaki kâğıt para çuvalarını tutuyor, diğer ellerinde ise tüfek var, temkin adına dışlerinin arasında bıçak taşıyorlar, kendilerini ganimetlerinden mahrum edecek herkesle dövüşmeye*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

modernleşme planlarını eski sınırların içine hapsedmiş olur. O da Emanullah gibi çözümsüz sorunlar ile karşı karşıya kalır. Kabile ve mollaların çıkarlarına veya bölgedeki stratejik dengelere zarar vermeden modernleşmeyi sağlamak, hiç de kolay olmaz.²⁵

Nadir Şah idaresi süresince tarafsızlık politikası izlenir, Sovyetlerle İngilizler arasında Emanullah Han zamanında kurulan denge politikası devam ettirilmeye çalışılır. Şartlara göre, planlı bir şekilde, aceleci olmadan yavaş hareket etme yöntemi benimsenir. Ülkenin sosyo-ekonomik şartları dikkatle takip edilip, içeride karışıklıklara yol açmayacak oranda reform yapılmaya çalışılır. Bu arada Afgan halkının görüşü ve modernleşmenin olası sıkıntıları üzerindeki muhafazakâr düşünceler de bir şekilde yatıştırılır. Diğer yandan ekonomik politikalar kurumsallaştırılmaya çalışılır. Eğitimde ise, ortaokulların yeniden açılması ve yüksek öğrenim için yurtdışına öğrenci gönderme programının yeniden uygulamaya konulması, tarihi önem taşıyan adımlar olur.

Afganistan'da meydana gelen bu sınırlı ve ihtiyatlı gelişmelerin yanı sıra, dış dünya ile de yeniden ekonomik ve diplomatik ilişkiler kurulmaya çalışılır. Nadir Şah yönetimi altındaki yeni Afgan monarşisi, bu doğrultuda dış politikada özellikle Türkiye ve İran ile Emanullah döneminde kurulan sağlam ilişkileri yeniden tesis etme çabası içinde olur. Nadir Şah için Atatürk Türkiye'si Afganistan'a model olma konumunu koruduğu gibi, Atatürk de örnek lider olma vasfını devam ettirmektedir.²⁶ Afganistan'ın Türkiye büyükelçisinin Atatürk'e güven mektubunu sunarken, yaptığı konuşma bunun en güzel kanıtıdır. Büyükelçi "*İki ülke arasındaki kardeşçe ilişkiler büyük tarihi ve sosyal gelenek üzerine kuruludur,*" diye başlayan konuşmasında şunları söyler: "*...Bu bağları çözebilecek hiçbir el veya kuvvet yoktur. Hatta bu iki ulusun aynı ruhu taşıdıklarını düşünüyoruz... Asil Türk Milletinin Yüce Ekselanslarınız önderliğinde ve gözetiminde gerçekleştirdiği devrim, başarı ve kalkınma hem genel olarak hem özel olarak Doğunun Evrensel Tarihinde altın harflerle yazılmıştır. Bu, cesur ve yiğit ulusunuzun maddi ve manevi boyunduruktan ilerlemeye geçişine bir takdirdir.*"

hazırlar (Nadir Şah'ın kardeşleri de dâhil)." Bkz., N.D. Ahmad M. A., **The Survival of Afghanistan 1747-1979**, Lahore 1990, s.248.

²⁵ Vartan Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan**, Stanford 1969, s. 340.

²⁶ Nadir Şah, Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Yusuf H. Bayur'la 24 Haziran 1930'da yaptığı bir görüşmede, kendisi ve yönetiminin Mustafa Kemal'e bakış açısını şu şekilde ifade eder: "*Kaffemiz Reiscumhur Hazretlerini başımız tanırız*", Bkz. Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, s. 56.

Asil Afgan ulusu da büyük bir memnuniyetle Türk kardeşlerinin ilerlemesini takip etmiş, kendilerine tebriklerini sunar.”²⁷

Nadir Şah, Afganistan’ın refah ve gelişmesi için Türkiye Cumhuriyeti ile dostane ilişkiler kurmanın önemini anlamış durumdadır. Bunu daha en başında, tahta çıkarken Türk elçisinin fikrini sormakla gösterir. Ayrıca tahta çıktıktan hemen sonra Cumhuriyet’in kuruluş yıldönümü için Atatürk’e gönderdiği tebrik mesajı da bu ilgi ve bağlılığı açık bir şekilde ortaya koyar.²⁸

Nadir Şah’ın Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme çabası, normal diplomatik ilişkilerin gerektirdiği mecburiyetin ötesine geçmiştir. Zira o, Türkiye Cumhuriyeti’nden destek görebilecek Emanullah yanlısı çevrelerden endişe duymuştur. Ayrıca Türkiye’de yeni Afgan yönetiminin modernleşme karşıtı olduğu şeklinde bir düşüncenin yaygınlaşması, hem Nadir Şah hem Afgan modernistlerini endişelendirmiş ve bu intiba düzeltilmeye çalışılmıştır. Türkiye ve Atatürk’e duyulan açık takdir bu bağlamda çok önemli bir fonksiyon taşır.

Nadir Han yönetiminin endişeleri aslında pek de yersiz değildir. Gerçekten başlangıçta Atatürk’ün Nadir Han yönetimine yaklaşımı çok mesafeli olur. Atatürk, yakın dostu ve kardeşi Emanullah Han’ın tahtan indirilmesi ve daha da önemlisi onun başlatmış olduğu reform faaliyetlerinin sekteye uğratılmış olmasının üzüntüsü içindedir. Nitekim Atatürk 4 Kasım 1929 tarihinde gönderdiği cevap niteliğindeki mesajda, Nadir Şah’a mesafeli bir yaklaşım içinde olmaya dikkat eder. Ancak Nadir Şah zamanla, bazı çevrelerin tepkisini kırmak için ihtiyatlı modernleşme çabası içinde olduğunu gösterince Atatürk’le sıcak bir diyalog kurma imkânı bulur.

Nadir Şah hükümeti 1932’den itibaren cereyan etmeye başlayan bir dizi olay ile ciddi şekilde sarsılır. Olaylar, olası faaliyetlerinden korkulan eski Afgan Moskova elçisi ve Emanullah yanlısı Gulam Nabi’nin belli bir aylık karşılığında Afganistan’ı terk edip siyasetten çekilmesinin istenmesiyle başlar. Afgan kaynaklarına göre, Gulam Nabi teklifi değerlendiriyor gibi görünüp güney illerinde bir ayaklanma başlatma girişiminde bulunur. Bundan dolayı kralın huzuruna çağrılıp vatan hainliği ile suçlanır. Sonrasında Nadir Şah’ın aceleci ve yanlış bir kararla hemen Nabi’nin infazını buyurması, ülkede yönetime karşı büyük tepkilerin oluşmasına neden olur. Bunun üzerine Şah, Gulam Nabi’nin suçlu olduğunu ve kanıtların infazı haklı kıldığını açıklayıp durumu kurtarmaya çalışır. Fakat kralın diktatör

²⁷ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, s. 54.

²⁸ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 233.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

tavrı ülke genelinde çok sayıda aleyhtar toplanmasına sebep olur ve Nabi'nin infazı kişisel bir öç meselesi olarak algılanır. Bu nedenle Emanullah yanlısı çevreler ile iktidar arasındaki siyasi çekişme yeni bir boyut kazanır.

Gelişmeler, 8 Kasım 1933'te Nadir Şah'ın katledilmesi ile noktalanır. Aynı tarih Gulam Nabi'nin bir okulda ödül töreni sırasında öldürülüşünün yıl dönümüdür. Kaynaklara göre suikastçı Gulam Nabi'nin öz oğlu ya da evlatlığıdır. Bu bakımdan cinayetin hem kişisel hem siyasî bir hesaplaşma özelliği taşıdığı söylenebilir.

Nadir Şah'ın öldürülmesi, başta Charki ve Tarzi aileleri olmak üzere Musahibin ailesi ile Emanullah yandaşları arasındaki uçurumu daha da derinleştirir. Öte yandan Emanullah yanlısı ve Nadir aleyhtar çevreler, oluşan otorite boşluğundan yeterince istifade etmeyi başaramaz. Musahibin kardeşlerden yalnız biri (Şah Mahmud), Nadir Şah'ın öldürüldüğü sırada savaş bakanı sıfatıyla Kabil'de bulunduğu halde, hızlı hareket edip Musahibin hanedanının devamını sağlar. Nadir Şahın öldürülmesi sonrasında, aynı gün (8 Kasım 1933) tek oğlu ve mirasçısı Zahir Şah, Afgan tahtına geçer.²⁹

Genellikle sosyal ve politik başkaldırı için tam bir felaket olan din³⁰ Afganistan'da yeniliklere karşı muhalif bir güç şeklinde de tezahür eder. Muhalefet önce dinî çevrelerde başlar. Din adamları, muhalefetin en ön saflarında yer alır.³¹ Özellikle kırsal bölgelerde mollaların camilerde kışkırtıcı nitelikte mesajlar vermesi, isyanların geniş alanlara yayılmasına sebep olur. Önemli bazı kabilelerin dinî liderleri tarafsız kalırken, başkentteki yüksek ulema bile rejime karşı başkaldırını destekler. İsyancılar başlangıçta münferit olaylar gibi görünmesine rağmen kırsal bölgelerdeki din adamlarının kışkırtıcı faaliyetleri doğrultusunda İslamî temalarla iyice hararetlendirilir/çoşturulur.

Afganistan'ın coğrafi olarak yalıtılmış olması, Afgan toplumunun bakış açısının da alabildiğine muhafazakâr olmasına sebep olmuştur. Nitekim Afgan toplumunun sosyal dokusunun

²⁹ Arthur V. Huffman, "The Administrative and Social Structure of Afghan Life", *Journal of The Royal Central Asian Society*, VOL. XXXVIII, 1951, s. 41.

³⁰ "İngiliz emperyalizmi, sömürgelerinde kendi çıkarlarını korumak adına dini gericiliği (bağnazlığı) körüklemişlerdir. Bunun en güzel örneği Hindistan ve Afganistan'dır." Bkz., Jawaharlal Nehru, *Kızımın Mektupları*, (Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), Ankara 2002, s. 94.

³¹ Afgan din adamları zümresi isyan sırasında birleşik bir güç şeklinde tepki vermese de, 1924 başkaldırısı din adamları zümresinin Emanullah rejimine karşı var olan rahatsızlıklarının ilk göstergesi ve devlet ile ulema arasında bir kırılmanın başlangıcı olur. Bkz., Senzil K. Nawid, *Religious Response to Social Change in Afghanistan 1919-29*, Mazda 1999, s. 72.

tamamı, şeriat kuralları çerçevesinde şekillenmiştir.³² Bu yapı, hiçbir değişiklik kabul etmemektedir. Ayrıca Afganistan'da iktidar mücadelesi veren unsurlar, sürekli rakiplerini kâfir olmak veya en azından İslam'a aykırı davranmakla suçlamak suretiyle avantaj elde etmeye çalışmışlardır. Bu gerçeklerin ışığında şurası açıktır ki Afganistan'da gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerin olduğundan farklı sonuçlar doğurmasını beklemek fazlaca iyimser bir yaklaşım olur. Nitekim millî ve özellikle dinî duyguları kontrol edilebildiği, halkın geleneklerine sadık kalındığı müddetçe Afganlıların mevcut yönetimlere bağlı kaldığı görülmektedir.

Sonuç olarak; Nadir Han da, örnek alınacak lider olarak Atatürk'ün, ayrıca model alınacak ülke olarak da, Türkiye'nin dostluğunun önemini farkındaydı. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi Atatürk dostu Emanullah Han'ın tahtan uzaklaştırılması ve onun başlatmış olduğu modernleşme hareketinin sekteye uğramasından dolayı büyük bir üzüntü duymuş başlangıçta Nadir Han yönetimine mesafeli durmuştur. Ancak sürekli ve ısrarla Atatürk'ün bu ilk tepkisel tavrını sıcak diyalog talepleriyle yumuşatmaya çalışan Nadir Han olmuştur. Nitekim O sonuçta Atatürk'ün güvenini kazanmayı başarmıştır. Nadir Han, Ülkesinin yeniliklere ihtiyacı olduğunu düşünüyor ancak Emanullah Han'dan farklı olarak tedbirli davranıyor ve acele etmiyordu. Nadir Han ülkesinin şartlarını göz ardı etmeden ve planlı hareket ederken halkının nabzını tutmayı da ihmal etmemeye çalışmıştır. Stratejik konumundan ötürü hiçbir zaman dünya gündemden düşmeyecek olan Afganistan Atatürk tarafından her zaman hak ettiği değeri ve ilgiyi görmüştür.

³² Afganistan'da mollaların hemen her dönemde büyük nüfuzları olmuştur. Mollalar dini kullanmak suretiyle halk arasındaki husumetlerde diledikleri gibi hüküm vermişlerdir. Hüküm verdikleri cezaların en hafifi tokat, en ağır ise idamdır. Yaptıkları yargılamalarda bir standart yoktur; bazen en ağır suçları para cezasıyla geçiştirirken bazen de hafif sayılabilecek suçları hiç olmadık cezalarla hükme bağlamışlardır. Hatta şer'i fetvalarını para karşılığında sattıkları ve bu hareketlerini dine isnat ederek yaptıkları işi Allah ve Peygamberin buyruğu gibi gösterip fiillerini örtbas etmeye çalıştıkları bile görülmüştür., T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 17**.

KAYNAKÇA

- Ali Ahmetbeyoğlu, (2002), “*Prof. Dr. Mehmet Saray İle Afganistan Üzerine Bir Söyleşi*”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yayına Hazırlayan, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul.
- Arthur V. Huffman, (1951), “The Administrative and Social Structure of Afghan Life”, **Journal of The Royal Central Asian Society**, **VOL. XXXVIII**.
- ATASE, **İSH 1102 102**.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 14**.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 15**.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 17**.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 10 257 731 21**.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030 18 01 029 38 4**.
- Bilal N. Şimşir, (2002), **Atatürk ve Afganistan**, Ankara.
- Bilal N. Şimşir, (1993), **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt I, Ankara.
- Halil Bal, (2002), “Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yayına Hazırlayan, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul.
- Sardar Ali İkbâl Ali Shah, (1929), **The Controlling Minds of Asia**, London.
- Kerr Fraser-Tytler, K.B.E., C.M.G., M.C., (1942), “Afghanistan: A Brief Description”, **Journal Of The Royal Central Asian Society**, **VOL. XXIX**.
- Kıyameddin Barlas, (2003), “Afganistan Tarihinde Türkler”, **Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul.
- Leon B. Poullada, (1962), “Problems of Social Development in Afghanistan”, **Journal of The Royal Central Asian Society**, **VOL. XLIX**.
- Leslie Cook, (1985), “*Yenilgiyi Kabul Etmeyen Millet: Afganistan*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:39, Aralık.
- Luis Dupree, (1965), Afghanistan In The Twentieth Century, **Journal Of The Royal Central Asian Society**, Vol.LIII.
- M. B. Watkins, (1963), **Afganistan Land In Transition**, Princeton.
- Mehmet Saray, (2002), **Afganistan ve Türkler**, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

-
- Michael Gillett, (1966), “ Afganistan” , Journal of The Royal Central Asian Society, VOL. LIII.
- Myron Weiner and Ali Banuazizi, (1994), **The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Pres.
- N.D. Ahmad M. A., (1990), The Survival of Afghanistan 1747-1979, Lahore.
- Senzil K. Nawid, (1999), **Religious Response to Social Change in Afghanistan 1919-29**, Mazda.
- Jawaharlal Nehru, (2002), **Kızıma Mektuplar**, (Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), Ankara.
- Salim Cöhce, (2002), “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yayına Hazırlayan, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul.
- Vartan Gregorian, (1969), **The Emergence of Modern Afghanistan**, Stanford.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*